

**ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА
НАПН УКРАЇНИ**

Фера Світлана Володимирівна

УДК 159. 922. 27 : [793. 7 : 33] – 053. 4

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ЕКОНОМІЧНОЇ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
лабораторія соціальної психології

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор **Москаленко Валентина Володимирівна**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія соціальної психології, завідувач

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент **Бондарчук Олена Іванівна**, Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» НАПН України, кафедра психології управління, завідувач

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, **Панок Віталій Григорович**, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту та НАПН України, директор

Захист відбудеться «14» червня 2011 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.453.01 в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м.Київ, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України.

Автореферат розісланий «___» травня 2011 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

В. Л. Зливков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Характер трансформаційних процесів, їх масштаби та глибина, суперечності складного періоду соціально-економічних змін останніх років зумовлюють підвищення інтересу суспільства до проблеми економічної соціалізації особистості. Особливого значення вона набуває на етапі дитинства. Це обумовлено тим, що вже в дошкільному віці особистість включається в усі сфери життя суспільства, зокрема і в економічну. Адже, дошкільний вік виступає початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання (А.М. Богущ, Р.С. Буре, Н.В. Гавриш, О.Л. Кононко, В.У. Кузьменко, С.Є. Кулачківська, Г.О. Люблінська, Т.О. Піроженко та ін.). Саме в цей період найбільш активно взаємозбагачуються взаємовідносини особистості з іншими людьми, відбувається засвоєння елементарних економічних понять, формування перших навичок рольової поведінки, що імітують економічні відносини. Все це багато в чому визначає характер і форму не лише адаптування дитини до економічної сфери суспільства, але й становлення її як суб'єкта економічної діяльності. Саме тому питання економічного виховання дітей старшого дошкільного віку набуває особливої гостроти. Виникає нагальна потреба у знаходженні сучасних шляхів та засобів його удосконалення.

Проблему економічної соціалізації у дитячому віці досліджували Г.М. Авер'янова, В. Барріс, А. Берті, А. Бомбі, А.Б. Бояринцева, О.В. Голубева, Н.Г. Грама, Т.В. Гусева, К. Данзінгер, К. Девіс, О.С. Дейнека, Т.В. Дробішева, А.Л. Журавльов, О.В. Козлова, Д. Лассаре, Г. Маршалл, Л. Магрудер, А.В. Сазонова, Р. Саттон, Р. Сіглер, Б. Стейсі, М. Стельмашук, А. Стросс, Р. Тейлор, Д. Томсон, П. Уеблі, А. Фенем, Г.Б. Фенько, К.С. Черьомухіна, К. Шуслер, О.Б. Щедріна.

Незважаючи на певну теоретичну і методичну розробку означеної проблеми, потребує подальшого вивчення питання засобів економічної соціалізації дітей, серед яких вагоме місце займає гра як провідна діяльність у дошкільному віці (Л.А. Венгер, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, К.В. Карасьова, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, В.О. Моляко, Т.О. Піроженко, А.В. Сазонова, Т.М. Титаренко, Г.П. Усова). Саме тому є актуальною розробка і застосування ігор економічного змісту з метою підвищення ефективності процесу економічної соціалізації на етапі старшого дошкільного віку. Це і зумовило вибір теми дослідження: *“Соціально-психологічна гра як засіб економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексних тем лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України “Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді” (державний реєстраційний номер 0104U010880) та “Соціально-психологічні засади становлення суб'єкта економічної соціалізації” (державний реєстраційний номер 0107U012277). Тему затверджено Вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 2 від 01.03.2007 р.) та узгоджено у Міжвідомчому бюро з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 22.05.2007 р.)

Об'єкт дослідження – процес економічної соціалізації особистості.

Предмет дослідження – особливості ігрових засобів економічної соціалізації старших дошкільників.

Мета дослідження – визначити особливості економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку, теоретично обґрунтувати ефективність соціально-психологічної гри економічного змісту як засобу підвищення ефективності економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотезою дослідження виступає положення, що соціально-психологічна гра з економічним змістом є засобом підвищення ефективності економічної соціалізації особистості на етапі старшого дошкільного віку.

Основні завдання дослідження:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичні підходи до проблеми економічної соціалізації особистості.
2. З'ясувати змістові особливості структурних компонентів економічної соціалізації дітей на етапі старшого дошкільного віку та на основі цього виявити рівні їх економічної соціалізованості.
3. Проаналізувати систему засобів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку.
4. Обґрунтувати модель соціально-психологічної гри і на основі її розробити соціально-психологічну гру економічного змісту.
5. Перевірити ефективність соціально-психологічної гри економічного змісту як засобу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку.
6. Розробити та апробувати програму підвищення ефективності економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку.
7. Розробити методичні рекомендації для батьків, психологів, вихователів дошкільних навчальних закладів щодо підвищення ефективності процесу економічної соціалізації дошкільників.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: суб'єкт-суб'єктна концепція дослідження соціалізації особистості (К.О. Абульханова-Славська, Г.М. Андрєєва, О.І. Бондарчук, А.В. Брушлінський, Л.С. Виготський, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, В.В. Москаленко, В.Г. Панок, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, А.У. Хараш); загальнонаукові принципи, розроблені у вітчизняній психології, а саме: принцип єдності свідомості і діяльності (Г.С. Костюк, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн), системно-діяльнісна концепція дослідження психіки (Г.С. Костюк, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко), основні концепції соціалізації особистості (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андрєєва, М.Н. Корнєв, В.В. Москаленко, А.В. Мудрик, М.І. Пірен, В.Т. Циба, Т. Шибутані), концепція соціально-психологічного простору у міжособистісній взаємодії (В.С. Агєєв, В.О. Васютинський, О.І. Донцов, В.Є. Клочко, В.В. Москаленко, М.М. Обозов, Б.Д. Паригін, А.У. Хараш,) концепція ігрової діяльності (М.Я. Басов, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, К.В. Карасьова, О.В. Лавренко, О.М. Леонтєв, В.В. Москаленко, Т.О. Піроженко, С.Л. Рубінштейн, Д.Н. Узнадзе, Й. Хейзінга).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань застосовувались загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження. Основними *теоретичними методами* були: аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення

теоретичних і емпіричних даних. На етапі *емпіричного* дослідження використовувалися: формувальний експеримент, психодіагностичні методики, спостереження, анкетування, опитування, інтерв'ю, бесіда. Отримані емпіричні дані піддавались кількісному аналізу (первинній статистичній обробці, кореляційному та факторному аналізу) з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS 10.0.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі дошкільних навчальних закладів № 17, 61, 71 м. Чернігова, навчально-виховного комплексу “школа-садок” № 27 м. Чернігова, дошкільного навчального закладу № 1 м. Городні Чернігівської області, дошкільного навчального закладу “Малятко” с. Киїнки Чернігівського району Чернігівської області та дошкільного навчального закладу “Сонечко” с. Количівки Чернігівського району Чернігівської області, факультету підвищення кваліфікації педагогів Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. К.Д. Ушинського.

До емпіричного дослідження на етапі пілотажного дослідження за квотним принципом були залучені 115 осіб (діти старшого дошкільного віку (5-6 р.) – 40 осіб, батьки – 40 осіб, вихователі дошкільних навчальних закладів – 35 осіб), а на етапі основного емпіричного дослідження 275 осіб (діти старшого дошкільного віку (5-6 р.) – 101 особа (з них 42 – чоловічої та 59 – жіночої статі, 44 – сільські, 57 – міські жителі), батьки – 101 особа, вихователі дошкільних навчальних закладів – 73 особи).

Наукова новизна роботи та теоретичне значення дослідження визначається тим, що:

Вперше:

- досліджено особливості економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільних навчальних закладів;
- встановлено зв'язок змісту компонентів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку з рівнем їх економічної соціалізованості;
- визначено систему засобів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку;
- розроблено методики дослідження рівнів економічної соціалізованості дітей старшого дошкільного віку;
- розкрито соціально-психологічну сутність колективної ігрової діяльності дітей, на основі чого побудовано соціально-психологічну гру економічного змісту для дітей старшого дошкільного віку.

Уточнено:

- поняття “соціально-психологічна гра економічного змісту”, яке визначається як колективна гра з економічним змістом, що відбувається в соціально-психологічному просторі міжособистісної взаємодії у малій групі та чинить соціалізуючий вплив на гравців.

Дістало подальшого розвитку:

- положення теорії економічної соціалізації особистості, зокрема, роль гри економічного змісту як засобу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку;
- положення колективної ігрової діяльності дітей, зокрема, соціально-психологічний характер колективних ігор.

Практичне значення дослідження: розроблені методики дослідження рівня економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку можуть бути використані у психодіагностичній діяльності психологів та педагогів дошкільних навчальних закладів. Застосування розроблених соціально-психологічних ігор з економічним змістом та апробованої авторської програми у практичній роботі з дітьми сприятиме збагаченню підходів до підвищення ефективності процесу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку в умовах навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів. Розроблено методичні рекомендації щодо підвищення ефективності процесу економічної соціалізації дошкільників, які можуть бути використані для підготовки студентів психолого-педагогічних спеціальностей та слухачів курсів підвищення кваліфікації інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Надійність та вірогідність результатів дослідження визначається теоретико-методологічною обґрунтованістю дослідження, послідовністю реалізації теоретичних положень у процесі вирішення емпіричних завдань, організацією дослідження відповідно до його мети, використанням взаємодоповнюючих емпіричних методів, використанням адекватних методів математичної статистики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідались та обговорювались на: Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах” (Чернігів, 2006); Другій Міжнародній науково-практичній конференції “Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми” (Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції “Діти – батьки – суспільство: взаємодія та інтеграція” (Чернігів, 2007); Третій Міжнародній науково-практичній конференції “Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми” (Київ, 2008); Міжвузівському науково-практичному семінарі “Якісна освіта як особистісна і суспільно-корисна мета: від теорії до практики” (Чернігів, 2008); Міжнародній науковій конференції “Соціально-психологічні трансформації особистості та суспільства на сучасному етапі” (Чернігів, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми духовності в психології розвитку особистості” (Ніжин, 2008); Четвертій Міжнародній науково-практичній конференції “Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми” (Київ, 2009); Міжнародному науково-практичному семінарі “Світ дитинства і плінна сучасність” (Чернігів, 2009); П’ятій Міжнародній науково-практичній конференції “Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми” (Київ, 2010); на засіданнях лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (2007-2010 рр.) та кафедрі дошкільної освіти та практичної психології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (2006-2010 рр.).

Результати дослідження впроваджені у практику роботи навчально-виховного комплексу “школа-садок” № 27 м. Чернігова (довідка № 20 від 22.06.2010 р.), дошкільного навчального закладу № 1 м. Городні Чернігівської області (довідка № 54 від 22.06.2010 р.). Теоретичні положення дисертаційної роботи та практичні рекомендації застосовувались у викладанні курсів вікової, соціальної та дитячої психології для студентів спеціальностей “Початкова освіта”, “Дошкільна освіта” Чернігівського

національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка № 04-11/63 від 23.06.2010 р.).

Публікації. Основний зміст роботи та результати дисертаційного дослідження відображено в 13 одноосібних публікаціях, з яких 6 надруковано у фахових виданнях, включених до списку, затвердженого ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 229 найменувань, 11 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 170 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 280 сторінок. Робота містить 22 таблиці на 11 сторінках та 21 рисунок на 11 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, вказано об'єкт, предмет, гіпотезу, мету та завдання дослідження, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено дані про апробацію роботи та її впровадження в практику системи дошкільної освіти.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні засади дослідження соціально-психологічної гри як засобу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку»* – розкрито теоретико-методологічну базу дослідження, здійснено аналіз теоретичних положень з проблеми економічної соціалізації особистості, зокрема проаналізовано стан вивчення проблеми у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, охарактеризовано загальнонаукові концепції економічної соціалізації, розглянуто соціально-психологічні засоби економічної соціалізації на етапі старшого дошкільного віку. Обґрунтовано модель соціально-психологічної гри та висвітлено її особливості як засобу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку.

У розділі аналізуються дослідження проблеми економічної соціалізації, що здійснено зарубіжними та вітчизняними науковцями у різних аспектах, зокрема: економічна соціалізація особистості як процесуальність (Г.М. Авер'янова, Дж. Брунер, К. Гудмен, С. Камінгс, О.В. Козлова, Є.А. Курак, В.В. Москаленко, Н.А. Побірченко, А.О. Смоленцева, Д. Тібл, Л. Фурбі, А.Д. Шатова, Г. Ягода), як структурно-функціональна система (О.С. Дейнека, О.В. Козлова, В.В. Москаленко, А.В. Сазонова, М. Стельмашук), її онтогенетичний аспект (Г.М. Авер'янова, Т.В. Дробишева, О.В. Козлова, В.В. Москаленко, А.В. Сазонова, Г.Б. Фенько, В.О. Хащенко), зв'язок з детермінованістю внутрішніми та зовнішніми чинниками (Г.М. Авер'янова, І.В. Білоконь, П. Веблі, О.С. Дейнека, Н.В. Дембицька, А.П. Журавльов, Л.М. Карамушка, О.Д. Карнишев, А.І. Кітов, А. Клеа, О.В. Козлова, Д. Лассаре, Г.В. Ложкін, Г. Маршалл, Л. Магрудер, В.В. Москаленко, Н.Н. Помуран, Р. Саттон, М. Сігал, Р. Тейлор, А. Фернам, Ю.Ж. Шайгородський, Д. Швальб).

Економічна соціалізація розглядається в дисертації як один із видів загального процесу соціалізації і визначається як процес формування економіко-психологічних характеристик особистості через засвоєння нею економічних цінностей суспільства в ході здійснення економічної життєдіяльності. Визначено, що економічна соціалізація на етапі старшого дошкільного віку є процесом засвоєння елементарних економічних понять, формування базових економіко-психологічних якостей особистості та набуття навичок рольової поведінки, що імітує економічні відносини. Вона розглядається з точки

зору трьохкомпонентної структури соціалізації. Виділяються когнітивний, афективний та поведінковий компоненти. Розкрито зміст і показано взаємозв'язок даних компонентів. Зокрема, наголошується, що особливості когнітивної складової економічної соціалізації в дошкільному віці характеризуються залежністю поінформованості дітей від складності того або іншого економічного поняття, обмеженою можливістю безпосереднього ознайомлення з його проявами в реальності. Особливості поведінкової складової економічної соціалізації в дитинстві залежать від того, які умови створюють дорослі для формування споживчих та трудових умінь. Особливості афективної складової – від виховання позитивного ставлення до праці та економіки, від того, яким є сприйняття економічної дійсності дитиною.

У розділі проаналізовано особливості засобів економічної соціалізації дітей, які діють як в стихійних (вплив на дитину певного соціально-економічного простору), так і цілеспрямованих (використання певних програм економічного виховання) формах цього процесу. Визначено роль сім'ї та дошкільних навчальних закладів як агентів економічної соціалізації дітей дошкільного віку, що використовують різні засоби впливу на дітей. Особливу увагу приділено аналізу гри як засобу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. Виходячи з суб'єкт-суб'єктної парадигми, спираючись на роботи науковців, які досліджують ігрову діяльність людини (Дж. Мід, В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Й. Хейзінга), її роль у формуванні особистості в дитячому віці (В.О. Васютинський, Л.А. Венгер, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Л.М. Карамушка, К.В. Карасьова, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, О.М. Леонтєв, М.І. Лісіна, В.О. Моляко, Т.О. Піроженко, А.В. Сазонова, Т.М. Титаренко, Г.П. Усова) розкрито соціально-психологічну сутність ігрової діяльності дітей, на основі чого побудовано соціально-психологічну гру економічного змісту.

Соціально-психологічна гра нами визначається як колективна гра, яка відбувається в соціально-психологічному просторі міжособистісної взаємодії у малій групі та чинить соціалізуючий вплив на гравців.

У процесі гри кожен учасник проявляє свою суб'єктність через екстеріоризацію та інтеріоризацію нових структур, які утворюють інтерсуб'єктний, соціально-психологічний простір. Даний простір стає носієм цілісних психологічних процесів, станів, якостей, властивостей і характеризується взаємопов'язаністю і взаємозалежністю учасників гри, сформованим почуттям "Ми". Об'єкт, на який скеровано загальну увагу учасників, постає для кожного з них у дискурсі його власного тлумачення, але водночас і в дискурсі інтерсуб'єктних обмінів, які актуалізують і коригують дискурс індивідуальний. Завдяки екстеріоризації індивідуально-суб'єктних властивостей кожного учасника в інтерсуб'єктний простір міжіндивідуальної взаємодії утворюється нова реальність, в результаті інтеріоризації якої відбувається процес соціалізації.

У розділі представлено структурно-функціональну модель соціально-психологічної гри з економічним змістом, яка складається з таких компонентів: когнітивний (оволодіння системою соціально-економічних знань і уявлень), афективний (формування емоційно-оцінного ставлення до основних економічних проблем), поведінковий (формування стійкої економіко-мотиваційної лінії поведінки та набуття навичок рольової поведінки, що імітує економічні відносини). Головною її метою поставлено отримання базових економічних знань та уявлень, формування навичок

поведінки і особистісних якостей, завдяки яким дитина входить в економічну сферу на етапі старшого дошкільного віку.

Наповнення компонентів визначається з одного боку загальними соціально-економічними цінностями або економічною культурою суспільства, а з іншого – потребо-мотиваційною системою індивіда, в якій відображено можливості засвоєння даних економічних цінностей на етапі старшого дошкільного віку.

На основі структурно-функціональної моделі соціально-психологічної гри побудовано програму емпіричного дослідження.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження особливостей економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку» – викладено загальну процедуру організації експериментального дослідження, обґрунтовано закладений у його зміст комплекс діагностичних методик, здійснено аналіз одержаних на констатувальному етапі дослідження даних.

Науково-дослідницька робота проводилася упродовж 2006 – 2010 років.

На першому етапі дослідження (2006-2007 рр.) було проаналізовано теоретичні джерела з проблеми, визначено теоретико-методологічні підходи до досліджуваної проблеми, складено програму дослідження.

На другому етапі (2007-2008 рр.) визначено вибірку дослідження, розроблено показники економічної соціалізації дітей на етапі старшого дошкільного віку, обґрунтовано та апробовано методики дослідження.

Основний діагностичний інструментарій склали наступні методики: а) авторська анкета *“Економічні уявлення та наявність інтересу з економічної сфери життя у дітей старшого дошкільного віку”* (для виявлення розуміння основних економічних понять та наявності інтересу з економічної сфери життя); б) складена авторкою бесіда *“Наявність елементарних уявлень та власних суджень з економічної сфери життя у дітей старшого дошкільного віку”* (на сформованість елементарних уявлень з економічної сфери життя та наявність власних суджень з економічної сфери життя); в) *спостереження проявів економічної соціалізації у грі* (розуміння основних економічних понять, наявність власних суджень з економічної сфери життя, наявність інтересу до економічної сфери життя, спостереження різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини: економічна ініціативність, економічна зорієнтованість, раціональна ощадливість, комунікативно-економічна активність); г) *методика “Робінзонада”*, розроблена В.В. Абраменковою та адаптована автором (для визначення місця грошей в ціннісно-потребовій системі дитини); д) авторський *“Опитувальник визначення особливостей економічного виховання дітей старшого дошкільного віку в сім’ї”* (з метою з’ясування інформації статистичного характеру про сім’ю, визначення засобів економічної соціалізації дітей, виявлення позиції батьків щодо наявності у дитини старшого дошкільного віку кишенькових грошей та операцій з ними); е) авторська анкета *“Вивчення стану економічного виховання старших дошкільників в умовах ДНЗ”* (з метою з’ясування інформації статистичного характеру про вихователів, визначення обізнаності з питань економічної соціалізації та на розкриття діяльності вихователів з метою реалізації економічного виховання дітей); ж) аналіз діючих навчально-виховних програм для дітей старшого дошкільного віку.

На третьому етапі (2008-2009 рр.) проведено констатувальний етап дослідження, розроблено критерії рівнів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку: низький, достатній, вище достатнього, проаналізовано отримані дані.

На четвертому етапі (2009-2010 рр.) проведено формувальний експеримент та доведено ефективність соціально-психологічної гри як засобу підвищення ефективності процесу економічної соціалізації дітей на етапі старшого дошкільного віку, проведено апробацію матеріалів дослідження та підготовлено текст дисертації.

Програма констатувального етапу дослідження передбачала наступне:

- виявлення змістових особливостей та рівнів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку;
- визначення особливостей системи засобів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку у соціально-економічному просторі сім'ї та дошкільних навчальних закладів;
- виявлення впливу місця проживання (місто-село) та статевих факторів на економічну соціалізацію особистості.

Аналіз змістових показників структурних компонентів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку виявив такі їх особливості:

- особливості *когнітивного компоненту* характеризувалися за такими показниками, як розуміння основних економічних понять та наявність елементарних уявлень з економічної сфери життя. Констатовано, що 65,3 % респондентів мають достатній рівень сформованості даного компоненту, у 33,7 % спостерігається низький рівень, і лише 1 % – має рівень вище достатнього. Діагностовано, що переважна більшість дітей старшого дошкільного віку пояснює основні економічні поняття та явища на прикладах без виділення змістових чи функціональних особливостей, проте не завжди правильно їх вживає під час економічних ігор. Розуміння того чи іншого економічного поняття та явища залежить від складності та можливості безпосереднього ознайомлення з його проявами в реальності.

Зафіксовані певні відмінності у розумінні окремих економічних понять та наявності елементарних економічних уявлень, а саме: відмінності за фактором місця проживання спостерігаються у розумінні категорії «бідність», усвідомленні функціонального призначення банку, розумінні у кого з батьків і чому зарплата більша; за фактором статі спостерігаються відмінності у поясненні поняття «бідняки», «бізнесмен», розумінні призначення банку та у кого з батьків і чому зарплата більша;

- особливості *афективного компоненту* економічної соціалізації характеризувалися за наявністю оцінних суджень про економічне благополуччя сім'ї і країни та місця грошей в ціннісно-потребовій системі дитини старшого дошкільного віку. Констатовано, що у 95% дітей старшого дошкільного віку наявна власна оцінка економічного благополуччя своєї сім'ї та країни (з них лише 47,5 % аргументують її з використанням економічних понять). Виявлено, що у дітей старшого дошкільного віку переважає позитивна думка про економічне благополуччя своєї сім'ї та країни, проте мають місце емоційно-негативні судження про економічне сьогоднішнє. Виявлено існування відмінностей (при $p < 0,05$) між наявністю позитивних та негативних суджень у сільських та міських дітей. Крім того, сільські діти краще за міських дають пояснення власним судженням та в більшості випадків можуть обґрунтувати власну думку.

У ієрархії потреб дошкільника гроші займають доволі високу позицію. Згідно отриманих даних 69,3 % дітей старшого дошкільного віку обирають гроші як засіб задоволення власних потреб, 31,7 % з них вважають, що без грошей неможливо прожити і ставлять їх на 1 місце у власній ієрархії потреб. Це може свідчити про певний рівень орієнтування дітей старшого дошкільного віку у економічному просторі;

- особливості *поведінкового компоненту* характеризувалися за наступними показниками: реалізація різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини (комунікативно-економічна активність, економічна ініціативність, раціональна ощадливість, економічна зорієнтованість), наявність інтересу до економічної сфери життя. Констатовано факт наявності інтересу до економічної сфери життя у дітей старшого дошкільного віку. Визначено, що більшість респондентів (84,1 %) демонструють достатній або більш ніж достатній рівень адекватної реалізації різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини у різноманітних економічних ситуаціях. Найвищі показники зафіксовано за фактором, умовно інтерпретованим як «економічна зорієнтованість». Згідно нього, респонденти, що віднесені до достатнього або вище достатнього рівня, швидко орієнтуються у виборі товару залежно від кількості «готівки» (41,6 %), вільно орієнтуються в цінах (60,4 %), розрізняють грошові одиниці (96,4 %), враховують результати діяльності при оплаті праці (25,7 %) та розрізняють, в якому саме магазині можна купити певний товар (88,1 %). Виявлено певні відмінності (при $p < 0,05$) між сільськими та міськими дошкільниками у проявах різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини. Зокрема, міським дітям в більшій мірі, ніж сільським, притаманна економічна зорієнтованість (при $p < 0,05$). Вони мають більш сформовані навички споживчої поведінки (краще орієнтуються у виборі товару залежно від кількості «готівки» (при $p < 0,05$) та здійснюють більш обдумані, раціональні покупки (при $p < 0,05$)). Проте сільські діти є ощадливішими по відношенню до речей, предметів (при $p < 0,05$). Дівчаткам у більшості випадків притаманна краща орієнтація у виборі товару залежно від кількості «готівки» та зазвичай вони здійснюють обдумані, раціональні покупки. В свою чергу, хлопчики активно приймають ситуацію конкуренції, проте частіше здійснюють необдумані, імпульсивні витрати коштів.

У результаті порівняння отриманих даних по трьом компонентам економічної соціалізації констатовано, що на етапі старшого дошкільного віку менш за все сформованим є когнітивний компонент (розуміння основних економічних понять та наявність елементарних уявлень з економічної сфери життя) економічної соціалізації. Це свідчить про недостатню поняттєву поінформованість дитини, мінімізацію елементарної економічної лексики в мовленні. Разом з тим, майже однаково сформованими на етапі старшого дошкільного віку виявилися афективний (наявність оцінних суджень про економічне благополуччя сім'ї і країни та місця грошей в ціннісно-потребовій системі дитини) і поведінковий (реалізація різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини та наявність інтересу до економічної сфери життя) компоненти економічної соціалізації.

На основі аналізу змістових особливостей структурних компонентів економічної соціалізації виокремлено показники трьох рівнів економічної соціалізації на етапі старшого дошкільного віку: а) для респондентів з *рівнем вище достатнього* характерно:

розуміння і здатність пояснити з виділенням змістовних і функціональних особливостей основі економічні поняття та правильне їх вживання в економічних іграх, здатність вільно висловлювати власну думку стосовно різних аспектів економічної життєдіяльності з використанням економічних понять, інтерес до економічної сфери життя і наявність достатньо високого рівня орієнтування в стосунках економічного характеру, зацікавленість в економічних іграх та прояви економічної ініціативності, економічної зорієнтованості, раціональної ощадливості, комунікативно-економічної активності; б) для респондентів з *достатнім рівнем* економічної соціалізації характерно: розуміння значення елементарних економічних понять та здатність пояснити їх на прикладах без виділення змістових чи функціональних особливостей, проте інколи неправильне вживання під час економічних ігор, наявність власної думки про економічне сьогодні та неможливість її обґрунтувати, наявність нестійкого інтересу до економічних ігор, який без подальшого зацікавлення та мотивації згасає, сформованість базових економіко-психологічних якостей особистості; в) для респондентів з *низьким рівнем* економічної соціалізації характерними є: незнання та нерозуміння основних економічних понять, епізодичний інтерес до економічних ігор, під час яких дуже рідко виявляються або взагалі не виявляються економіко-психологічні якості особистості та прояви рольової поведінки, що імітують економічні відносини, відсутність власної думки щодо вирішення ситуацій, пов'язаних з економічною сферою життєдіяльності. У таких дітей простежується негативне ставлення до всього, що стосується економічної сфери життєдіяльності.

З метою визначення особливостей системи засобів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку у соціально-економічному просторі сім'ї було проведено опитування батьків. Констатовано, що більшість батьків (70,3 %) вважають за доцільне економічне виховання дітей-дошкільників, проте 10,9 % респондентів зауважили, що їх діти ще занадто малі для усвідомлення деяких економічних процесів та явищ. 52,2 % опитаних перекладають відповідальність у здійсненні економічного виховання підростаючого покоління на плечі дошкільних освітніх установ. Відповідно, 52,5 % батьків не використовують жодного засобу економічного виховання і лише незначна кількість батьків (13,9 %) обізнана з методами економічного виховання.

В соціально-економічному просторі сім'ї переважають стихійні фактори впливу на економічну соціалізацію дошкільника, цілеспрямовані форми застосовуються рідко. Основними засобами стихійної економічної соціалізації дітей є спостереження та наслідування проявам економічної поведінки батьків. Проте виявлено, що деякі батьки здійснюють свідомий вплив на дитину засобами спеціально розробленої системи впливів з метою формування у особистості економіко-психологічних властивостей у відповідності з її можливостями та очікуваннями суспільства. В якості такої системи застосовується видача кишенькових грошей. В залежності від того, з якою метою витрачаються ці гроші і які умови їх отримання, у дитини закладаються психологічні передумови для набуття того чи іншого типу економічної поведінки. У дослідженні не виявлено одностайної думки батьків щодо вікового цензу для отримання кишенькових грошей, проте з'ясовано, що власний гаманець має більшість дітей старшого дошкільного віку. Такі діти краще орієнтуються у здійсненні покупок, розуміють, що у кожного товару є своя ціна, що на ринку товари, зазвичай, дешевші а їх асортимент більш

різноманітний ніж у магазині. Свідченням цього є виявлені статистично достовірні зв'язки між фактом наявності чи відсутності у дитини власних кишенькових грошей і розумінням, що таке ціна (при $p < 0,05$), що люди роблять у магазині (при $p < 0,01$) та усвідомленням різниці між ринком і магазином (при $p < 0,05$).

Діагностовано, що склад сім'ї має істотний вплив на усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку призначення банку (при $p < 0,05$), різниці між ринком і магазином (при $p < 0,05$), розуміння у кого з батьків і чому зарплата більша (при $p < 0,05$). В результаті кількісного та якісного аналізу відповідей респондентів виявлено, що даний вплив здійснюють в більшості випадків сім'ї, що складаються з батьків, дітей та одного з представників старшого покоління (бабусі чи дідуся).

У дітей з багатодітних сімей спостерігалось більш ощадливе ставлення до речей, предметів (при $p < 0,05$). Такі діти більш ніж інші бажають в майбутньому опанувати професіями економічного напрямку (при $p < 0,05$).

Виявлено, що вік батьків має істотний вплив на економічну соціалізацію дітей. Найсприятливіший вплив здійснюють батьки у віці 31-40 р., зокрема, мами (при $p < 0,05$). У таких дітей спостерігається наявність власної думки стосовно економічної реальності (при $p < 0,05$), в більшості випадків наявний економічний інтерес (при $p < 0,05$), вони краще усвідомлюють, як треба поводитись в магазині (при $p < 0,05$) та розуміють різницю у вартості товару (при $p < 0,05$). Вплив віку батька простежується в сформованості когнітивного компоненту економічної соціалізації дітей (при $p < 0,05$), а саме у розумінні основних економічних понять (при $p < 0,05$) та у виборі рольової поведінки, що імітує економічні відносини в економічних іграх (при $p < 0,05$).

Виявлено зв'язок між рівнем економічної соціалізації дитини та професією батьків (при $p < 0,05$). В сім'ях, де батьки пов'язані з економічною сферою діяльності, зазвичай діти мають вищий рівень економічної соціалізації ніж в сім'ях, де лише один з батьків працює в економічній сфері або батьки зовсім не пов'язані з економічною сферою діяльності. У таких дітей на вищому рівні розвитку перебуває поведінковий компонент економічної соціалізації (при $p < 0,05$), більш виражені такі риси особистості як економічна ініціативність (при $p < 0,05$), економічна зорієнтованість (при $p < 0,05$) з усіма притаманними їм проявами.

Наступним етапом дослідження був аналіз засобів економічної соціалізації у просторі дошкільних навчальних закладів. Констатовано, що 98,6 % вихователів ДНЗ визнають необхідною підготовку дитини до участі в економічній сфері життя, проте лише 39,7 % респондентів вбачають організацію економічного виховання на достатньому, відповідно вимогам сьогодення, рівні. Серед відповідей респондентів стосовно причин недостатнього рівня впровадження економічної освіти та виховання дітей в дошкільному навчальному закладі зазначаються відсутність методичної та навчальної літератури (39,7 %), власна недостатня обізнаність з питань економічного виховання (11 %), нестача часу для самоосвіти (9 %), відсутність коштів на придбання навчальної літератури (13 %), низьке матеріальне забезпечення ДНЗ (24,6 %).

У результаті проведеного факторного аналізу результатів дослідження було виокремлено 3 групи вихователів, які відрізняються розумінням сутності і засобів економічного виховання в старшому дошкільному віці:

1) *практично-спрямовані* (83,672 % дисперсії). Дана група вихователів основним в економічному вихованні вважає формування навичок економічної поведінки та в більшості випадків реалізацію даної мети за допомогою соціально-психологічних ігор;

2) *особистісно-спрямовані* (6,495 % дисперсії). Дана група респондентів головному мету економічного виховання в дошкільні роки вбачає в формуванні економіко-психологічних якостей особистості, більшість з них основним засобом реалізації даної мети вважає застосування в освітньому процесі дошкільних закладів соціально-психологічних ігор;

3) *теоретично-спрямовані* (3,210 % дисперсії). Дана група вихователів основним в економічному вихованні вважає формування економічного мислення, майже половина з них (46,4 %) визначає кінцевим результатом економічного виховання у дошкільні роки наявність у дітей сформованих знань з економічної сфери.

Виявлені особливості спрямовують на пошуки шляхів, форм і засобів підвищення ефективності процесу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку.

У третьому розділі – *«Соціально-психологічна гра як засіб підвищення ефективності економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку»* – визначено шляхи підвищення ефективності процесу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу, викладено стратегію організації формувального експерименту.

Метою формувального експерименту було з'ясування ефективності впливу соціально-психологічної гри економічного змісту на рівень економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. В якості контрольної групи (КГ) нами була обрана група дітей старшого дошкільного віку ДНЗ № 61 м. Чернігова – 28 осіб (з них – 17 дівчаток, 11 хлопчиків), а експериментальною групою (ЕГ) виступила група дітей старшого дошкільного віку НВК «школи-садок» № 27 м. Чернігова – 29 осіб (з них – 15 дівчаток, 14 хлопчиків). За даними констатувального етапу дослідження обрані групи дітей були подібні за характеристиками і мали приблизно однакові результати за констатувальним етапом дослідження, тобто відповідали критерію еквівалентності.

Програма формувального дослідження передбачала наступне:

- 1) визначення рівнів економічної соціалізації в контрольній і експериментальній групах до початку впровадження соціально-психологічних ігор в навчально-виховний процес експериментальної групи;
- 2) впровадження в навчально-виховний процес експериментальної групи авторської програми “Економіка в нашому житті”;
- 3) повторну діагностику визначених на констатувальному етапі експерименту рівнів економічної соціалізації в контрольній і експериментальній групах після впровадження авторської програми “Економіка в нашому житті” в навчально-виховний процес експериментальної групи;
- 4) здійснення порівняльного аналізу результатів первинної та вторинної діагностики контрольної та експериментальних груп;
- 5) перевірку достовірності отриманих результатів за допомогою методів математичної статистики.

З метою порівняння середніх показників вихідного рівня економічної соціалізації дітей ЕГ та КГ якісні дані констатувального етапу дослідження були переведені у

кількісні. Даним, що свідчили про низький рівень економічної соціалізації було присвоєно 1 бал, достатній рівень – 2 бали, а вище достатнього – 3. Середній бал і стандартне відхилення (табл.1) в обох групах практично співпадають (на нашу думку різниця між показниками груп в 0,1 умовну одиницю є незначною). Це свідчить про майже однаковий рівень економічної соціалізації дітей КГ та ЕГ на початку експериментального дослідження.

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу рівнів економічної соціалізації досліджуваних КГ і ЕГ «до» і «після» реалізації програми (%)

	Когнітивний компонент				Афективний компонент				Поведінковий компонент				Середнє арифметичне				
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		
	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	
Низький рівень	22,7	13,6	36,4	13,7	0	0	13,6	4,5	0	13,6	4,5	4,5					
Достатній рівень	77,3	81,8	63,6	77,3	45,5	50	40,9	40,9	54,5	40,9	68,2	22,7					
Вище достатнього рівень	0	4,5	0	9,1	54,5	50	45,5	54,5	45,5	45,5	27,3	72,7	2	2	1,9	2,5	
Критерій Вілкоксона	T=0,414		T=0,020*		T=0,741		T=0,046*		T=0,317		T=0,025*						

* – статистично значущі позитивні зсуви на рівні $p < 0,05$.

У навчально-виховний процес ЕГ було впроваджено авторську програму “Економіка в нашому житті”, в основу якої покладено серію соціально-психологічних ігор економічного змісту. Програма складається з 6 тематичних блоків: подорож у країну Економляндію, ресурси, сімейна економіка, економіка міста, робимо покупки, школа бізнесу. Кожний блок містить декілька соціально-психологічних ігор об’єднаних тематикою блоку, зміст яких структуровано у відповідності з компонентами економічної соціалізації, а саме: з метою формування *когнітивного* компоненту запропоновано декілька занять ігрового характеру (заняття № 1.1, 2.1, 2.2, 3.4, 4.1, 4.2, 5.1, 5.2, 5.3), які спрямовані на оволодіння системою знань економічного змісту; з метою формування *афективного* компоненту пропонується тематика ігор, розрахованих на формування позитивного емоційно-оціночного ставлення до сфери економічної діяльності (заняття № 1.2, 1.3, 1.4, 3.1); заняття № 3.2, 3.3, 3.5, 5.4, 6.1, 6.2, 6.3 спрямовані на формування *поведінкового* компоненту економічної соціалізації. При цьому завдання кожного компоненту економічної соціалізації представлені в більшій чи меншій мірі у всіх ігрових заняттях. Представлення кожного соціально-економічного поняття або явища відбувається в декількох соціально-психологічних іграх, постійно ускладнюючись.

З метою з'ясування ефективності програми “Економіка в нашому житті” була організована контрольна діагностика, яка базувалася на повторному діагностичному дослідженні раніше визначених компонентів економічної соціалізації. В таблиці 1 представлено результати порівняльного аналізу рівнів економічної соціалізації досліджуваних КГ і ЕГ «до» і «після» реалізації програми.

Констатовано, що в *когнітивному* компоненті економічної соціалізації в КГ та ЕГ помічена позитивна динаміка, проте в ЕГ показники змінилися в 2-3 рази більше ніж в КГ. Зміни, які відбулися в когнітивному компоненті КГ не є статистично значимими на відміну від ЕГ, де зміни є статистично достовірними (при $p < 0,05$). Найбільші зміни в когнітивному компоненті обох груп спостерігаються за показником «розуміння основних економічних понять» (при $p < 0,05$). Отже, можна стверджувати, що за допомогою соціально-психологічної гри можна значно підвищити рівень когнітивного компоненту економічної соціалізації у дітей старшого дошкільного віку.

Констатована позитивна динаміка в ЕГ за *афективним* компонентом економічної соціалізації, проте в КГ спостерігається негативна динаміка змін. Зміни, які відбулися в афективному компоненті ЕГ, є статистично достовірними (при $p < 0,05$).

Констатовано також значні зміни в *поведінковому* компоненті дітей КГ та ЕГ. Найістотніші зміни спостерігаються за показником «реалізація різних видів і норм рольової поведінки, що імітує економічні відносини». Зміни, які відбулися в поведінковому компоненті ЕГ, є статистично достовірними (при $p < 0,05$).

Порівнюючи показники рівня економічної соціалізації дітей КГ та ЕГ до початку експерименту та в кінці (табл. 1) було помічене значне зростання середнього арифметичного в ЕГ (з 2 до 2,5 умовних одиниць), а в КГ середній показник не змінився. Таким чином, різниця між середніми арифметичними показниками до початку експерименту була незначна і дорівнювала 0,1. Після проведення дослідження вона збільшилась і становила вже 0,5. Отже, маємо підстави вважати, що отримані результати дослідження є достовірними і надійними, що підтверджено методами математичної статистики.

Узагальнюючи дані контрольної діагностики можна стверджувати, що рівень економічної соціалізації дітей ЕГ значно підвищився за усіма показниками компонентів економічної соціалізації на відміну від дітей КГ. Це дає підстави вважати гіпотезу нашого дослідження підтвердженою.

Результати теоретико-емпіричного дослідження дозволили зробити наступні **висновки**:

1. Процес економічної соціалізації визначається в роботі як формування економіко-психологічних характеристик особистості через засвоєння нею економічних цінностей суспільства в ході здійснення економічної життєдіяльності. Економічна соціалізація періоду старшого дошкільного віку характеризується засвоєнням елементарних економічних понять і категорій, формуванням базових економіко-психологічних якостей особистості та набуттям навичок рольової поведінки, що імітує економічні відносини.

2. З'ясовано наступні змістові особливості структурних компонентів економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку:

а) найменш сформованим на етапі старшого дошкільного віку є когнітивний компонент (у більшості дошкільників не відповідає визначеному нами достатньому

рівню економічної соціалізації). Констатовано, що більшість економічних понять пояснюється дошкільником через приклади, без виділення сутнісних особливостей. Зафіксовано певні відмінності в розумінні окремих економічних понять між міськими і сільськими дошкільниками жіночої та чоловічої статі.

б) змістовою особливістю афективного компоненту економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку є переважання позитивної думки про економічне благополуччя сім'ї та країни, проте мають місце емоційно-негативні судження про економічне сьогоднішнє, які мають свою специфіку в залежності від місця проживання дитини. Не виявлено жодної статистично достовірної відмінності у рівнях сформованості афективного компоненту за статевою ознакою;

в) щодо поведінкового компоненту економічної соціалізації у більшості респондентів діагностовано достатній або більш ніж достатній рівень адекватної рольової поведінки, що імітує економічні відносини в ситуаціях економічного характеру. Найвищі показники зафіксовано за фактором, умовно інтерпретованим як "економічна зорієнтованість" – рівень умілості дитини використовувати сформовані економічні знання та вміння на практиці, у власній діяльності. Констатовано, що економічна зорієнтованість притаманна міським дітям в більшій мірі, ніж сільським. Міські діти мають більш сформовані навички споживчої поведінки (краще орієнтуються у виборі товару залежно від кількості "готівки", здійснюють більш обдумані, раціональні покупки). Найнижчі показники спостерігаються за фактором "економічна ініціативність" – здатність дитини одержати перевагу в ситуаціях вибору, обміну і розподілу. Констатовано факт наявності інтересу до економічної сфери життя у дітей старшого дошкільного віку.

3. На основі аналізу змістових особливостей структурних компонентів економічної соціалізації виокремлено показники трьох рівнів економічної соціалізації на етапі старшого дошкільного віку: низького, достатнього та вище достатнього.

4. Емпірично підтверджено положення про вплив на процес економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку наступних чинників: місце проживання дитини (місто-село), стать, наявність і кількість кишенькових грошей, склад родин, кількість дітей у сім'ї, вік батьків, освіта та професія батьків, проте не знайдено підтвердження впливу наявності старших дітей у сім'ї або доходу сім'ї на рівень економічної соціалізації дитини-дошкільника.

5. Визначено систему засобів економічної соціалізації у соціально-економічному просторі сім'ї та дошкільних навчальних закладів. Зокрема, виявлено переважання стихійних форм економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ї та цілеспрямованої в дошкільних навчальних закладах. Підтверджено положення, що формування перших економічних уявлень на етапі старшого дошкільного віку відбувається за допомогою грошей, через посередництво яких відбувається ознайомлення з іншими соціально-економічними явищами.

6. Обґрунтовано структурно-функціональну модель соціально-психологічної гри економічного змісту, сконструйовану згідно компонентів економічної соціалізації. Головною її метою поставлено отримання базових економічних знань та уявлень, формування навичок поведінки і особистісних якостей, завдяки яким дитина входить в економічну сферу на етапі старшого дошкільного віку.

7. Розроблена та апробована авторська програма підвищення ефективності економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку “Економіка в нашому житті”, в основу якої покладено серію соціально-психологічних ігор економічного змісту, сприяє оволодінню системою економічних знань, формуванню позитивного емоційно-оцінного ставлення до сфери економічної діяльності, інтересу до економічної сфери життя, економіко-психологічних характеристик особистості (економічної ініціативності, економічної зорієнтованості, раціональної ощадливості, комунікативно-економічної активності), що є основними умовами успішної економічної соціалізації на етапі старшого дошкільного віку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшої наукової розробки потребують дослідження особливостей застосування соціально-психологічної гри як засобу підвищення ефективності економічної соціалізації на різних вікових етапах, дослідження регіональних особливостей економічної соціалізації дітей дошкільного віку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Єроніна С.В. Проблема соціалізації молодшого школяра в умовах системних змін освіти / С.В. Єроніна // Проблеми загальної і педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. ІХ, част. 1. – К., 2007 – С.125-129.
2. Єроніна С.В. Особливості економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку / С.В. Єроніна // Проблеми загальної і педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. Х, част. 2. – К., 2008 – С.194-199.
3. Єроніна С.В. Соціально-психологічна гра як засіб формування моральних цінностей та християнських чеснот у дітей старшого дошкільного віку / С.В. Єроніна // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі – Київ-Ніжин.: 2008 – Т. Х. вип. 6. – С. 241-244.
4. Єроніна С.В. Особливості забезпечення економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу / С.В. Єроніна // Проблеми загальної і педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка – К.: «ГНОЗІС», 2009 – Т. ХІ. ч. І. – С. 136-144.
5. Єроніна С. В. Роль сім'ї в економічній соціалізації дітей старшого дошкільного віку / С.В. Єроніна // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки – К.: «А.С.К.», 2009 – Т. І.: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Ч. 24. – С. 107-113.
6. Єроніна С.В. Аналіз емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей економічної соціалізації на етапі старшого дошкільного віку / С.В. Єроніна // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових

праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. XII, част. 1. –К., 2010 – С. 219-230.

Статті у нефахових виданнях:

7. Єроніна С.В. Соціалізація молодшого школяра як психолого-педагогічна проблема / С.В. Єроніна // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 41. Серія: психологічні науки: збірник наук. праць у 2-х т. – Чернігів: ЧДПУ, 2006 – Вип. 41. – Т.1. – С. 109-110.
8. Єроніна С.В. Дошкільник і суспільство: особливості економічної соціалізації / С.В. Єроніна // Діти – батьки – суспільство: взаємодія та інтеграція: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2007. – С. 41-43.
9. Єроніна С.В. Соціально-психологічний аспект дослідження економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку / С.В. Єроніна // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 49. Серія: психологічні науки: Збірник наукових праць. – Чернігів: ЧДПУ, 2007. – Вип. 49. – С. 69-72.
10. Єроніна С.В. Особливості формування економічних уявлень дітей старшого дошкільного віку в процесі соціалізації / С.В. Єроніна // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 50. Серія: педагогічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2008. – № 50. – С. 64-67.
11. Єроніна С.В. Соціально-психологічна гра як модель входження дитини у «світ дорослих» / С.В. Єроніна // Якісна освіта як особистісна і суспільно-корисна мета: від теорії до практики: Збірник матеріалів Міжвузівського науково-практичного семінару. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2008. – С.37-40.
12. Єроніна С.В. Аналіз емпіричного дослідження стану впровадження економічної освіти дітей старшого дошкільного віку вихователями дошкільних навчальних закладів / С.В. Єроніна // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 59. Серія: психологічні науки: збірник наук. праць. – Чернігів: ЧДПУ, 2008. – Вип. 59. Т.1. – С.115-118.
13. Єроніна С.В. До питання економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку / С.В. Єроніна // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 68. Серія: психологічні науки. Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2009 – № 68. –С. 50-55.

АНОТАЦІЇ

Фера С.В. Соціально-психологічна гра як засіб економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ. – 2011.

Дисертаційне дослідження присвячене теоретико-експериментальному вивченню проблеми соціально-психологічної гри як засобу економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. Здійснено теоретичний аналіз дослідження даної проблеми вітчизняними та зарубіжними науковцями. У ході експериментального дослідження з'ясовано особливості економічної соціалізації на етапі старшого дошкільного віку.

Виявлено достовірний зв'язок між рівнем економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку і такими факторами як: наявність і кількість кишенькових грошей у дошкільника, склад родини, кількість дітей у сім'ї, вік, освіта та професія батьків. Розроблено методики дослідження економічної соціалізації та критерії визначення рівня економічної соціалізованості дітей старшого дошкільного віку. Розроблено модель соціально-психологічної гри з економічним змістом, яка побудована згідно компонентів економічної соціалізації. Розроблено і апробовано авторську програму "Економіка в нашому житті". Матеріали дослідження можуть бути використані у діяльності дошкільних навчальних закладів.

Ключові слова: економічна соціалізація дітей старшого дошкільного віку, економічна соціалізованість, когнітивний, афективний, поведінковий компоненти економічної соціалізації, соціально-психологічна гра.

Фера С.В. Социально-психологическая игра как средство экономической социализации детей старшего дошкольного возраста. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. - Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины. – Киев. – 2011.

Диссертационное исследование посвящено теоретико-экспериментальному изучению проблемы социально-психологической игры как средства экономической социализации детей старшего дошкольного возраста. Осуществлен теоретический анализ данной проблемы. В ходе эмпирического исследования выяснены особенности экономической социализации на этапе старшего дошкольного возраста. Установлено, что пол ребенка и условия проживания (город или село) влияют на разнообразии проявлений экономической социализации на этапе старшего дошкольного возраста. Установлена достоверная связь между уровнем экономической социализации детей старшего дошкольного возраста и такими факторами как наличие и количество карманных денег у дошкольника, состав семьи, количество детей в семье, возраст, образование и профессия родителей. Определена система средств экономической социализации в социально-экономическом пространстве семьи и дошкольных учебных заведений. В частности, выявлено преобладание стихийных форм экономической социализации детей старшего дошкольного возраста в семье и целенаправленной в дошкольных учебных заведениях. Подтверждено положение, что формирование первых экономических представлений на этапе старшего дошкольного возраста происходит с помощью денег, посредством которых происходит знакомство с другими социально-экономическими явлениями

Разработаны и эмпирически апробированы методики исследования экономической социализации, выявлены критерии определения уровня экономической социализованности детей старшего дошкольного возраста. Разработана модель социально-психологической игры с экономическим содержанием, построенная соответственно компонентов экономической социализации. Главная ее цель – получение базовых экономических знаний и представлений, формирование навыков поведения и личностных качеств, благодаря которым ребенок входит в экономическую сферу общества на этапе старшего дошкольного возраста.

Разработана и апробирована авторская программа повышения эффективности экономической социализации детей старшего дошкольного возраста “Экономика в нашей жизни”, которая способствует овладению системой экономических знаний, формированию положительного эмоционально-оценочного отношения к сфере экономической деятельности, интереса к экономической сфере жизни, экономико-психологических характеристик личности (экономической инициативности, экономической ориентированности, рациональной бережливости, коммуникативно-экономической активности), которые являются основными условиями успешной экономической социализации на этапе старшего дошкольного возраста. Результаты апробации программы показали ее эффективность как средства экономической социализации, разработаны соответствующие методические рекомендации для родителей, психологов, воспитателей детских садов. Материалы исследования могут быть использованы в практической деятельности дошкольных заведений.

Ключевые слова: экономическая социализация детей старшего дошкольного возраста, экономическая социализованность, когнитивный, аффективный, поведенческий компоненты экономической социализации, социально-психологическая игра.

Fera S.V. Social and psychological game as the means of economic socialization of senior preschool children. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate degree in psychological sciences in specialty 19.00.05 – Social psychology; Psychology of social work. – G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv. – 2011.

The thesis is devoted to the theoretical and psychological game as the means of economic socialization of senior preschool children. The theoretical analysis of this research problem by native and foreign scientists is represented. In the process of experimental research the state of economic socialization and its peculiarities at senior preschool age are clarified. It is proved that present differentiation of children’s social state which is based on the difference of personality’s living conditions and gender identity is reflected in various reveals of economic socialization at senior preschool age. The trustworthy connection between the level of economic socialization at senior preschool age and such factors as availability and amount of pocket money for a preschool child; constitution of a family; age, education and profession of parents is shown. The structural and functional model of social and psychological game is theoretically substantiated and on its basis social and psychological game with economic content is developed. The author’s program “Economic in our life” is developed and approbated. The research materials may be used in practical activity of preschool establishments.

Key words: economic socialization of senior preschool children, economic socialization, cognitive, affective, behavioral components of economic socialization, social and psychological game.